

awarenesses of necessity of providing of establishments of higher education scientific and methodical literature. The constituents of publishing and pedagogical activity of scientist is: 1) development of structure, edition of printing organ of University of sainted Vladimir. For this time university edition became one of the best in the Russian empire: the volume of edition grew from 20 to 40 quires, the new headings were inculcated (bibliographic reviews, reviews, scientific articles); 2) criticizing of scientific and educational literature. V.S. Ikonnikov participated actively in work from working of the archived documents, criticizing of scientific historical labours; took the lead and by the reviewer of publications of domestic research workers; 3) assistance the publishing house of labours of young research workers and teachers-practical workers. Work of scientist in these directions had for an object development and ground of theoretical principles of update of maintenance of education, perfection and providing of educational process, conducting of measures on their practical embodiment; submitted the decision of problems and science necessities and was predefined the objective awareness of important necessities of educational industry.

Key words: V. S. Ikonnikov, higher school, university, publishing activity, criticizing, proof-reading, editing.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2013 р.

Прийнято до друку 25.10.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Чиж О. Н.

УДК 37.013.42:347.639(477),,192/193”

Л. В. Кальченко

**ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА СТАНОВЛЕННЯ
ТА РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ПРАКТИКИ
ЩОДО ПРЕВЕНЦІЇ І ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА
У 20-Х – 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

Дослідження наукової літератури, архівних документів, практики соціально-педагогічної роботи дозволяє характеризувати сирітство як суспільне явище, що має багатовікову історію, протягом якої система заходів щодо підтримки дітей та попередження і подолання феномену соціального сирітства була завжди зумовлена певною соціально-економічною ситуацією, залежала від релігійних звичаїв та суспільного порядку відповідного історичного проміжку часу. Кожний період розвитку суспільства мав свої особливості та вносив власні корективи у вирішення досліджуваної проблеми, вивченням якої у різні часи займалися М. Астojанц, В. Беляков, Л. Волинець, І. Дементьєва,

О. Дорожкіна, О. Коваленко, І. Осипова, М. Ошанін, І. Пеша, І. Тернова, Л. Чумак, Т. Шульга та інші.

Метою нашої роботи є історико-ретроспективний аналіз проблеми становлення та розвитку вітчизняної суспільної практики щодо превенції і подолання соціального сирітства у 20-х – 30-х роках ХХ століття.

Розпочинаючи аналіз, необхідно вказати, що проблема профілактики (превенції, попередження) соціального сирітства в історичній спадщині не розглядається як цілісний, самостійний та багатоаспектний процес. У суспільній історії його можна простежити лише епізодично та безпосередньо в контексті розвитку суспільної благодійницької і державної діяльності щодо соціальної допомоги нужденним, призрення сиріт. Саме тому ми звернулися до вивчення процесу становлення системи соціальної допомоги і захисту дитинства в Росії на початку ХХ століття, у склад якої, на той час, входила більша частина українських земель.

Варто відмітити, що цей процес є унікальним, адже був перерваний двома революціями і війнами, що призвели до корінної перебудови держави і суспільства, зміни ідеології, моральних та ціннісних орієнтацій, етичних і культурних норм на фоні глибокої економічної кризи, розрухи та тривалої громадянської війни. Дані соціальні катаклізми не могли не відобразитися на становищі дітей, величезна кількість яких залишилася без батьків та була виштовхнута на вулицю, що спровокувало неймовірне зростання дитячої бездоглядності та безпритульності, соціального сирітства у 20-ті – 30-ті роки ХХ століття.

Після першої світової війни чисельність дітей, які лишилися батьків і тих, хто подався на пошуки кращої долі з обіднілих сімей збільшилася в рази (адже після революції на вулиці опинилася значна частина дітей із пристойних сімей – від дворян до дрібного чиновництва, які поповнили ряди традиційних голодранців, що існували в усі часи). Так, якщо за даними перепису земських лікарів на 1913 рік повні сироти становили не більше 25 %, то вже у 1918 році повні сироти серед безпритульних дітей складають вже 40-45 %. [1, с. 29].

Історія свідчить, що протягом 1917-1920 років, на тлі глибоких соціальних зрушень, у Радянській Україні відбуваються докорінні зміни в системі опіки та соціального виховання дітей-сиріт, які повністю переходять у компетенцію держави. У 1917 році була прийнята нова ідеологічна доктрина, яка визначила новий зміст, форми призрення і виховання дітей-сиріт та проголосила ідеї «обобществлення» дітей, монополізації державою їх матеріального забезпечення і виховання, з тим щоб позбавивши впливу сім'ї створити новий тип людей, головним завданням яких було будівництво комуністичного суспільства (Н. Крупська, А. Коллонтай, А. Луначарський). Тобто, по суті, у перші післяреволюційні роки отримала друге народження теорія виховання людей «нового покоління».

Реалізуючи нову доктрину, 12 грудня 1917 року народним комісаром відомства державного призрення (забезпечення) було прийнято постанову «Об упразднении совета детских приютов ведомства учрежденной императрицы Марии», після якої були закриті Ради й Комітети, що раніше займалися справами сирітства та створено структури, які вже з 1918 року підпорядковувалися Наркомату просвіти [2; 3]. Тепер усі діти визнавалися «дітьми молодої радянської держави» і знаходилися під її захистом. Країна Рад «брала під свою опіку всіх дітей республіки, ставши для них як би Верховним опікуном» [5, с. 47].

З цього моменту в країні розгорнулася активна робота щодо реорганізації сирітських будинків, дитячих дореволюційних притулків у *державні дитячі будинки*, які у 20-ті роки стали найбільш поширеною формою закладів для безпритульних і бездоглядних дітей. Замість дореволюційних виховних будинків і притулків для підкинутих батьками дітей були створені *державні будинки малюка* [4, с. 26]. Тобто у цей час формуються нові типи сирітських закладів: дитячі будинки, інтернати, дитячі комуни, селища, містечка, трудові колонії, в результаті чого діти опинилися замкненими в особливий окремий соціум і знаходилися у значній ізоляції від однолітків, які виховувалися у сім'ях.

Із самого початку було визначено статус дитячих будинків – виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків внаслідок хвороби, смерті, позбавлення батьківських прав й інших причин. Основним завданням дитячих будинків було збереження життя і здоров'я дітей, їх виховання, навчання, підготовка до самостійного життя і трудової діяльності [1, с. 30].

В інтернатних закладах бачився новий тип суспільного державного виховання дітей – їм належало втілити у життя основну ідею комуністичного виховання всіх дітей за рахунок держави. Адже вважалося, що ані сім'я, ані окремі особи або група осіб не в змозі успішно виконати колосальне завдання виховання і перевиховання молодого покоління так успішно й так раціонально, як усе суспільство, уся держава [4, с. 27; 3].

У 1918 році церква була відділена від держави й розпочато її знищення, що фактично закрило шлях церковній благодійності. Заборонялася й філантропічна благодійницька діяльність, ліквідувалися всі благодійні товариства, братства, відомства. Більшовики засудили благодійництво як пережиток минулого, а ліквідація приватної власності закрила можливі джерела приватної благодійності. Знищивши благодійність, що була реальною формою допомоги нужденним дітям, держава взяла на себе турботу про соціально незахищених, чисельність яких в результаті гострих соціальних катаклізмів стрімко зроста.

Як свідчить історія, новий уряд робить спробу перевести альтруїзм населення щодо сиріт у галузь нормативних актів. Так, К. Вентцель у 1918 році розробив проект декларації прав дитини, яка була призначена для всіх народів. Проект охоплював усі сторони життєдіяльності дитини

як активного учасника сімейних та інших суспільних відносин. У якійсь мірі він послугував праобразом існуючої сьогодні Конвенції ООН «Про права дитини» (1989 р.), але на його зміст здебільшого вплинуло бажання держави докорінно змінити існуючу систему освіти, скинути тягар батьківської влади й зробити дитину вільною особистістю [1, с. 30].

Декларовані новою владою принципи руйнування традиційної сім'ї призводили до заяв більшовиків на кшталт: «Так або інакше ми змусимо матерів погодитися на націоналізацію дітей» [2] та провокували збільшення армії безпритульників. Усвідомлюючи всю складність ситуації, перший Народний Комісар Наркомпроса А. Луначарський, говорячи про ідеали соціального виховання, стверджував, що «приходиться думати не о том, как отнять детей у тех, которые стремятся воспитать их в семье, а как устроить тех, кто оказался за бортом семьи... ибо мы рискуем получить из этих детей антиобщественных, антисоциальных, в корне испорченных врагов здоровой жизни, беспринципных людей, которые с легким сердцем уйдут в лагерь наших врагов, которые пополнят армию преступников» [12]. Таким чином, рішення проблеми вбачалося у створенні системи спецрозподільників, виховних закладів нового типу, що використовують методи, засновані на представлених у той період теоріях виховання «важких» дітей.

Для реалізації завдань боротьби із явищем соціального сирітства, дитячої безпритульності, було визначено три періоди: 1917-1923; 1923-1930; 1930-1936 роки.

На першому етапі провідна роль належала організаторській роботі, спрямованій на спасіння життя дітей. У 1918 році були створені комісії у справах неповнолітніх, а у 1919 році – Державна рада захисту дітей, яка координувала зусилля різних відомств й мала законодавче право щодо прийняття рішень відповідно охорони здоров'я і прав дітей. Саме цей орган отримав повноваження вирішувати питання, пов'язані із дитячою експлуатацією, жорстоким поведінням та безпритульністю. У її склад увійшли представники наркоматів просвіти, праці, продовольства, охорони здоров'я, соціального забезпечення.

Для підтримки Ради пізніше (у 1921 році) була створена Комісія із поліпшення життя дітей, першим керівником якої було призначено Ф. Дзержинського. Комісія мала законодавчі права і займалася наданням продовольчої та іншої допомоги дітям, мала можливість вносити пропозиції щодо сфери власної діяльності в органи центральної влади.

У 1920 році була прийнята «Декларація про соціальне виховання». В ній підкреслювалось, що саме держава повинна дбати про охорону дитинства, надавати притулок, виховання і навчання безпритульним дітям та дітям-сиротам. Нові ідеї значно послабили інститут сім'ї і сімейні форми життєвладштування дітей-сиріт. Сімейне виховання визнавалося державою явищем тимчасовим, на зміну якому повинне прийти ні з чим не зрівняне виховання суспільне або соціальне. Саме тому влаштування дитини у будь-який соціальний заклад було більш

пріоритетним, аніж пошук для неї сім'ї, яка готова взяти на себе обов'язки щодо її виховання [3].

Отже, з приходом радянської влади роль патронату і патронажу було зведено до мінімуму. Пріоритетними стали колективні форми виховання дітей і розгалужена мережа інтернатних закладів, які фінансувались державою. Кількість дітей в одному такому закладі іноді сягала 400 дітей. Дитячі колективи формувались за віковою ознакою.

Необхідно підкреслити, що створені у 20-ті роки дитячі будинки не були однотиповими, а орієнтувались на різні категорії дітей. Серед них вирізняли: заклади для нормальних дітей; для дітей, які виростили у антисоціальному оточенні; для дітей фізично і розумово дефективних; для слабких і хворих дітей. Таке різноманіття дитячих будинків передбачало наявність мережі закладів, які передували дитячому будинку та дозволяли розподіляти дітей за вказаними ознаками [1, с. 30].

Необмірковане експериментування, швидка зміна методів діяльності, пов'язаних із охороною прав дітей, ще більше поглибили проблему соціального сирітства, дитячої безпритульності і бездоглядності. Так, на початку 20-х років, коли діти, які пішли з голодуючих районів, почали повертатися на батьківщину, розпочалася державна реєвакуція неповнолітніх, яка обернулася трагедією для тих дітей, які потрапили у нову сім'ю, звикли до неї [3], адже їх примусово вилучали із сім'ї і влаштовували у державні дитячі заклади.

Таким чином, поряд із природними причинами зростання кількості осиротілих, збіднілих дітей, нова влада фактично сама штучно провокувала появу явища соціального сирітства, дитячої бездоглядності і безпритульності.

Аналіз історико-архівних й історико-аналітичних джерел показує, що загрозливих масштабів безпритульність набуває у 20-ті роки ХХ століття. Вже до січня 1919 року кількість дітей, які знаходилися на піклуванні держави, збільшилася більше ніж удвічі порівнюючи із дореволюційною чисельністю вихованців притулків, і у подальшому це зростання продовжувалося, а саме: до 1917 року існувало 583 притулки і в них виховувалися 29 тисяч 650 дітей; у січні 1919 року – 1279 дитячих будинків та 75 тисяч 300 вихованців у них; у липні 1919 року – 1734 дитячих будинки і 124 тисячі 627 вихованців [3]. У 1921 році нараховували близько 4,5 мільйонів безпритульних дітей [6, с.15].

За даними офіційної статистики, у 1922 році загальна кількість безпритульних та дітей, позбавлених будь-яких засобів до існування, становила сім мільйонів. Реальна ж їх кількість була ще більшою [7, с. 128].

Однією із форм народної турботи про безпритульних дітей стало проведення днів, тижнів, місячників зі збору коштів на захист дитинства. У сільській місцевості, де із продовольством було краще, дітей приймали у сім'ї. В цілому ж схема боротьби із безпритульністю у цей період була простою: дитина з вулиці потрапляла у дитячий приймальний пункт (де

дитину обстежували лікарі, психологи протягом 1-4 місяців і направляли до тієї установи, яка була рекомендована спеціалістами), а звідти у дитячий будинок. Такий порядок дуже швидко привів до переповнення дитячих будинків, які держава вже була не в силах утримувати. Безпритульність тоді розглядалася як найважливіша державна і суспільно-педагогічна проблема.

Досліджуючи питання подолання явища соціального сирітства і виховання безпритульних дітей у 20-х роках ХХ століття, В. Бондаренко-Виноградова [8] зазначає, що на початку 20-х років практична діяльність виховних закладів була спрямована виключно на задоволення матеріальних потреб дітей. Основними закладами для безпритульних дітей були приймальники і нічліжки, що надавали дітям першу соціальну допомогу. Метою нічліжок було залучення дітей до дитячих закладів. У 1920 році за ініціативою уряду були організовані колонії для неповнолітніх правопорушників. Одним із організаторів був відомий педагог А. Макаренко, внесок якого у розвиток ресоціалізаційної педагогіки є досить вагомим для вітчизняної і світової соціально-педагогічної практики.

Починаючи з 1923 року боротьба із дитячою безпритульністю набуває систематичного і планового характеру. Нові концептуальні підходи були спрямовані на реорганізацію середовища і створення умов для розвитку особистості «важкої» дитини-безпритульника (Л. Виготський, М. Крупеніна, А. Макаренко, С. Шацький, В. Шульгін та ін.).

Пошук виходу із ситуації «тотальної» безпритульності зумовив не лише появу нових форм виховання, але й необхідність відродження дореволюційного досвіду. Так, наприклад, роботу з безпритульними дітьми допомагали проводити фабричні й заводські комітети, що відкривали клуби для цих дітей, утворюючи тимчасові колективи, об'єднуючи дітей для виконання різнопланової діяльності.

Саме у цей період Комісія із покращення життя дітей при ВЦВК розпочала прикріплювати дитячі заклади до закладів радянських: до профспілкових організацій, військових частин, промислових, торгівельних підприємств тощо. З переведенням дитячих закладів на місцевий бюджет у 1923 році кількість дитячих будинків і дітей в них стали різко зменшуватися. В цілому по країні у 1923 році, у порівнянні із 1922 роком, мережа дитячих будинків скоротилася з 6063 до 3971, дітей же в них – із 540 тисяч до 253237 осіб [1, с. 30; 3].

У 1925-1926 роках дещо послаблюється наплив безпритульників, що були наслідком громадянської війни. Натомість у дитячі будинки почали поступати діти із міських робітничих сімей. Це були діти при живих батьках – соціальні сироти, що залишали власні родини через непорозуміння із батьками, складне матеріальне становище, у зв'язку із відсутністю роботи у батьків. У даній ситуації уряд і громадськість заговорили про відновлення інституту сімейного патронажу, розподіл

дітей у родини селян, ремісників із наданням їм відповідних пілг [9, с. 54].

Сімейні форми виховання дитини за радянської доби були менш поширеними, проте казати, що їх не існувало зовсім, було б неправильно. У 1925 році Народний комісаріат з охорони здоров'я видав інструкцію «Об отдаче покинутых детей на воспитание из учреждений Охраны материнства и младенчества». Відповідно до даного документу на виховання у сім'ї передавалися здорові діти віком від 3-х місяців та старші. Перевага віддавалась сім'ям бездітним або не багатодітним родинам. «Особенно желательно помещать детей в семьи, где имеются делегатки Женотдела, члены Советов и вообще связанные с общественными организациями женщины», – знаходимо у документі [10, с. 1]. Сім'ї, яка брала на виховання дитину, виплачувались кошти. Також даною інструкцією встановлювався нагляд за дітьми, що виховуються у сім'ях. Здійснювати цей нагляд належало патронажним сестрам та делегаткам відділів охорони материнства і дитинства [11]. Пріоритетною ж формою утримання дітей, як вже зазначалося, було виховання в умовах «закритого» інтернатного закладу. Така форма й донині залишається найбільш поширеною в Україні.

У 1927 році Нарком просвіти запропонував уряду трьохрічний план по боротьбі із дитячою безпритульністю, який передбачав такі завдання, як: повна ліквідація безпритульності шляхом створення закладів нового типу, профілактика безпритульності (безкоштовні їдальні), прискорений випуск вихованців дитячих будинків із поглибленою професійною підготовкою, що забезпечить дітям умови повноцінного самостійного життя. Не дивлячись на те, що цей план було затверджено урядом, його виконання не відбулося у зв'язку із відсутністю необхідних коштів.

Велике значення для рішення проблеми соціального сирітства й розвитку роботи щодо спасіння дітей, підвищення її ефективності мало створення *дитячої соціальної інспекції при відділі правового захисту дітей Наркомпроса*. Комісія проводила роботу із боротьби зі злиднями, дитячою безпритульністю, правопорушеннями, проституцією, спекуляцією, експлуатацією дітей, жорстоким поведженням у сім'ї. Цікавим є досвід роботи самих інспекторів – братів та сестер соціальної допомоги. Це були люди не молодше 21 року, вони відвідували майстерні, сім'ї, заклади, затримували малолітніх правопорушників та доправляли їх у дитячі приймальні-розподільники, здійснювали заходи щодо влаштування безпритульних, сиріт і дітей, які перебували у дитячих установах, в інші родини [13].

У 30-х роках основними типами закладів державної опіки були дитячі будинки різних категорій, дитячі комуни та трудові колонії для важковиховуваних дітей, переважно сиріт або таких, що втратили зв'язок із сім'єю. Однак із середини 30-х років, коли у державі остаточно утвердився тоталітарний режим, вся ця різноманітність державних закладів була замінена уніфікованою системою державної опіки. Значно

зросла кількість дитячих будинків, які стали провідною формою державної опіки дітей-сиріт.

Головним завданням дитячих будинків було забезпечення вихованців загальною політехнічною освітою і практичними трудовими навичками з метою підготовки їх до суспільного життя. Для цього при дитбудинках були організовані сотні майстерень, їм були виділені земельні ділянки, на яких працювало близько 30 тисяч дітей [2, с. 3]. Основний принцип діяльності педагогів того періоду був виражений у висловлюванні: «людину треба не ліпити, а кувати» [14, с. 6].

Одночасно в країні відбувається значне послаблення сімейного укладу, громадянський шлюб був прирівняний до офіційного. Все це призвело до слабшання патріархальних устоїв та зростання безпритульності і бездоглядності, провокувало поширення соціального сирітства.

Саме тому вирішення проблеми безпритульності вимагало спеціальних форм і заходів від тодішньої влади. У результаті було прийнято Закон «Про організацію відділу боротьби з дитячою безпритульністю». Серед основних заходів, спрямованих на вирішення цієї проблеми, були: влаштування безпритульних у дитбудинки; призначення їм опіки; передача дітей на договірних засадах у селянські сім'ї, ремісникам і кустарям; направлення підлітків на виробництво у державний сектор економіки; надання адресної матеріальної допомоги дітям, що перебували на межі бідності і безпритульності; захист прав та інтересів дітей і підлітків; позашкільна робота за місцем проживання за активного сприяння піонерських організацій і комсомолу. Безпритульних активно залучали до шкільних занять, гуртків самодіяльності, піонерських загонів. Для одиноких матерів надавався гуртожиток та одноразова матеріальна допомога. Народний комітет освіти узаконив на виробництві резервні місця роботи для підлітків з дитбудинків [15, с. 28]. Дані заходи були спрямовані на локалізацію явища соціального сирітства й захист безпритульних дітей.

У цей же історичний період у Західній Україні, яка на той час не входила до складу Радянської України, форми опіки були більш різноманітними за формою та змістом. Зауважимо, що суспільна опіка дітей та їхній соціальний захист в умовах поверсальської Польщі, до складу якої у 1923 р. офіційно були включені українські землі Східної Галичини, регламентувалися відповідними нормативно-правовими актами, що виступали суттєвою основою для організації інституцій суспільної опіки. Серед початкових законодавчих актів, які забезпечували розвиток суспільної опіки та соціального захисту дітей, можна назвати декрет про утворення Міністерства громадського здоров'я, суспільної опіки та охорони праці [16, с.21]. Утім створене Міністерство охопити всі сфери в цій царині не змогло, тому вже 30 листопада 1918 р. інший урядовий циркуляр повідомляв про створення на його базі двох міністерств – громадського здоров'я та

суспільної опіки і праці [16, с. 84]. У 1919 р. обов'язки Міністерства праці та суспільної опіки знову були розмежовані, а спеціальне розпорядження від 9 грудня того ж року остаточно закріпило за ним назву Міністерство громадського здоров'я, при якому було створено *департамент опіки над дітьми та молоддю* [17, с. 1]. Власне, він і займався виданням інструкцій і розпоряджень, що регламентували діяльність опікунських закладів, які діяли у краї. Департамент, окрім іншого, розробив «Проект статуту про фахову опіку», що окреслював діяльність товариств опіки над дітьми та молоддю, відповідних закладів тощо [18, с. 3 – 7].

Варто зазначити, що важливим кроком Міністерства праці та суспільної опіки у сфері соціального захисту дітей став ухвалений від 23 серпня 1923 року Закон «Про опіку над дітьми і молоддю», який регламентував «опіку над немовлятами, дітьми й молоддю, приділяючи особливу увагу сиротам та напівсиротам, занедбаним дітям, а також тим, хто потрапив під згубний вплив середовища» [19, с. 226]. Задля максимального забезпечення опікою всіх категорій дітей, передбачених Законом, планували залучити до цієї справи органи місцевого самоврядування.

Вагомий внесок у практику соціальної опіки та захисту дітей Східної Галичини зробило українське жіноцтво, що гуртувалося в «Союзі українок», «Українській захоронці», «Рідній школі» та інших товариствах. Створені заходами «Рідної школи», «Української захорони», «Союзу українок» дошкільні установи для українських дітей забезпечували їм належний соціальний захист, педагогічну опіку, високий рівень національно-патріотичного виховання [20].

Серед розповсюджених форм опіки та піклування над дітьми у Галичині, у 20-30 роки, діяли: Українська бурса ремісничка і промислова, у якій утримувались переважно сироти; Українська Захоронка у Львові, яка здійснювала опіку над дітьми дошкільного віку; Львівська філія Українського Крайового товариства охорони дітей та опіки над молоддю (опікувалося дітьми чиї батьки (матері) загинули на війні або відсутні з причин війни, крім цього філія утримувала порадню для матерів, яким безкоштовно надавалися санітарно-медичні поради для вагітних жінок і дітвори, білизна, одяг); Український Захист Сиріт у Львові, який здійснював повне виховання сиріт. Найбільш активно діяло «Товариство охорони дітей та опіки над молоддю», яке в основному засновувало та організовувало діяльність захистів і захоронок [21].

Таким чином, у Східній Галичині, у 20-ті – 30-ті роки ХХ ст., не зважаючи на бажання й прагнення уряду Польщі впливати на опіку дітей і молоді підвладних українських земель, як показує суспільна практика подолання сирітства (і засвідчують архівні та інші джерела), цей вплив стосувався допомоги радше польським дітям, а українські сироти й надалі обмежувалися в основному допомогою українських добровільних громадських організацій, релігійних товариств та інституцій, які

створювалися завдяки високій національній свідомості української інтелігенції та духовенства. У порівнянні ж із Радянською Україною, де справи піклування й догляду осиротілих дітей були виключно державною компетенцією, на західноукраїнських землях питання опіки й соціального захисту дітей, попередження соціального сирітства були прерогативою національних громадських і релігійних інституцій благодійного характеру.

Аналізуючи практику превенції і подолання соціального сирітства, дитячої безпритульності і бездоглядності, необхідно зазначити, що наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ ст. проблема влаштування дітей-сиріт актуалізувала радянський уряд на пошуки різноманітних варіантів її рішення. Їй були присвячені постанови: «О порядке и условиях передачи воспитанников детских домов и других несовершеннолетних трудящимся в городах и рабочих посёлках» (від 28 травня 1928 року), «Положение об органах опеки и попечительства» (від 18 червня 1928 року), «О порядке передачи детей на воспитание (патронат) в семьи трудящихся» (від 1 квітня 1936 року). В цих документах з одного боку здійснювалися спроби пошуку різних форм вирішення долі дитини, знову з'являється термін «патронат», начебто забутий у зв'язку із відміною інституту опіки і патронату у перші роки радянської влади, а з іншого – вони у більшій мірі обмежувалися положеннями «класового порядку».

Таким чином, характеризуючи період становлення та розвитку вітчизняної суспільної практики щодо попередження і подолання явища соціального сирітства, що охоплює 1917 – 30-ті роки ХХ ст., необхідно відмітити, що, протягом 1920-х – 1930-х рр. український уряд та суспільство здійснювали численні заходи по боротьбі з дитячою безпритульністю, адже сирітство, безпритульність, та їх наслідки – правопорушення підлітків, проституція неповнолітніх – стали найгострішими проблемами того часу, які потребували ефективного вирішення. У зв'язку із цим відкривались і поширювались нові форми установ для безпритульних дітей та дітей-сиріт. Однак відсутність кваліфікованих вихователів та методичних посібників гальмувала процес виховної роботи у дитячих закладах державної опіки, провокувала формалізацію виховного процесу, що у свою чергу знижувало соціалізуючий потенціал існуючих на той час виховних закладів, які замінювали сім'ю дітям-сиротам.

Даний етап характеризується встановленням державної монополії у сфері соціальної політики допомоги і захисту дитинства та перевагою колективних форм суспільного виховання дітей-сиріт. Адже до середини 30-х років, у зв'язку із повним встановленням в країні тоталітарного режиму, все різноманіття різних видів дитячих установ практично зникло і було замінено уніфікованою системою дитячих будинків-інтернатів, що проіснувала до 90-х років ХХ ст. У створеній тоталітарній державі відбулася підміна загальнолюдських цінностей на класові.

Проголошення утопічної мети побудови найбільш досконалого і справедливого суспільства, ліквідації всіх пережитків минулого, у тому числі й соціальних бід, зробило закритою тему соціальних проблем і систему соціальної допомоги нужденним дітям. У соціальній політиці держави, її практичних заходах, нажаль, спостерігалася тенденція спрямована на подолання наслідків соціального сирітства, а не його попередження як суспільного явища.

Список використаної літератури

- 1. Терновая И. П.** История и современное состояние проблемы социального сиротства в России : [монография] / И. П. Терновая ; отв. ред. В. В. Гура. – Таганрог : Таганрогский гос. пед. ин-т , 2009. – 90 с.
- 2. Лишенные родительского попечительства :** Хрестоматия : Уч. пособ. для студ. пед. университетов и институтов / Ред.-сост. В. С. Мухина. – М. : Просвещение, 1991. – 256 с.
- 3. Складарова Т. В.** Дети, оставшиеся без попечения родителей : история и современное состояние / Т. В. Складарова // Электронный ресурс : http://www.rondtb.msk.ru/info/ru/orphans_ru.htm
- 4. Альбицкий В. Ю.** Становление и развитие системы государственного призрения сирот в Российской империи / В. Ю. Альбицкий [и др.]// Медико-социальные проблемы современного сиротства. – Москва : Литтерра, 2007. – 193 с.
- 5. Хазанова Е.** Рост детской беспризорности и организация борьбы с нею / Е. Хазанова // На помощь ребёнку. – М., 1923. – С. 47.
- 6. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні :** тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 240 с.
- 7. Слуцкий Е. Г.** Беспризорность в России : вновь грозная реальность / Е. Г. Слуцкий // СоцИС. – 1998. – № 8. – С. 128.
- 8. Виноградова-Бондаренко В. Є.** Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття : дис. канд. пед. наук. – 13.00.01. – історія та теорія виховання. / В. Є. Виноградова. – Київ, 2001. – 181 с.
- 9. Дорожкина О. А.** Педагогические основы преодоления и профилактики социального сиротства в России : дис. доктора пед. наук : 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / О. А. Дорожкина. – Москва : Ин-т педагогики социальной работы РАО, 2001. – 405 с.
- 10. Об отдаче** покинутых детей на воспитание из учреждений Охраны материнства и младенчества. Инструкция НКЗдрава РСФСР от 25 августа 1925 г. № 000.04-15.
- 11. Шипіленко О. С.** Історія розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської турботи, в Україні / О. С. Шипіленко // Електронний ресурс : [http:// childfund.org.ua/for-specialists/view/168/](http://childfund.org.ua/for-specialists/view/168/)
- 12. Луначарский А. В.** Задачи просвещения в системе советского строительства. Доклад на I Всесоюзном Учительском съезде / А. В. Луначарський. – М. : «Работник просвещения», 1925. – 47 с.
- 13. Социальное призрение** детей в России // http://works.tarefer.ru/74/100435/index.html#_ftn3
- 14. Хоменко Л.** Беспризорность – наша беда / Л. Хоменко // Одесский Вестник, 2003. –

апрель. – С. 6. **15. Коваленко О. О.** Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : дис. канд. соціол. наук: 20.00.03 / О. О. Коваленко. – К. : НАН України; Інститут соціології, 2006. – 178 с. **16. Dziennik** praw panstwa Polskiego. – Warszawa, 1918. – 284 s. **17. Листування** з Міністерством громадського здоров'я про надання державних субсидій закладам опіки над дітьми в Україні // Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Ф. 567, оп. 1, спр. 35. – 14 арк. **18. Проекти** про організацію закладів опіки над дітьми і молоддю // ЦДІА України у Львові. – Ф. 567, оп. 1, спр. 36. – 24 арк. **19. Dziennik** Ustaw Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1923. – № 92. – 726 s. **20. Савчук Б.** Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 137 с. **21. Галатир І. А.** Ретроспективний аналіз проблеми соціального сирітства / І. А. Галатир // Електронний ресурс : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_PD710_08.pdf

Кальченко Л. В. Історична ретроспектива становлення та розвитку вітчизняної суспільної практики щодо превенції і подолання соціального сирітства у 20-х – 30-х років ХХ ст.

У статті представлено історико-ретроспективний аналіз проблеми становлення та розвитку вітчизняної суспільної практики щодо превенції і подолання соціального сирітства у 20-х – 30-х роках ХХ століття, який показав, що, на тлі глибоких соціальних зрушень, у цей період відбулися докорінні зміни в системі опіки та соціального виховання дітей-сиріт, які повністю перейшли у компетенцію держави. Вони характеризуються встановленням державної монополії у сфері соціального забезпечення дитинства та перевагою колективних форм суспільного виховання дітей-сиріт. Соціальна політика держави, нажаль, була орієнтована на подолання наслідків соціального сирітства, а не його попередження як суспільного явища.

Ключові слова: соціальне сирітство, превенція, державна монополія у сфері соціального забезпечення дитинства, колективні форми виховання дітей-сиріт.

Кальченко Л. В. Историческая ретроспектива становления и развития отечественной общественной практики превенции и преодоления социального сиротства в 20-х – 30-х годах ХХ века

В статье представлен историко-ретроспективный анализ проблемы становления и развития отечественной общественной практики превенции и преодоления социального сиротства в 20-х – 30-х годах ХХ века, который показал, что, на фоне глубоких социальных потрясений, в этот период произошли коренные изменения в системе опеки и социального воспитания детей-сирот, перешедших полностью в компетенцию государства. Они характеризуются установлением

государственной монополии в сфере социального обеспечения детства и преобладанием коллективных форм социального воспитания детей-сирот. Социальная политика государства, к сожалению, была ориентирована на преодоление последствий социального сиротства, а не его предупреждение как общественного явления.

Ключевые слова: социальное сиротство, превенция, государственная монополия в сфере социального обеспечения детства, коллективные формы воспитания детей-сирот.

Kal'chenko L. V. Historical retrospective of the formation and development of the domestic social practice prevention and overcoming of child abandonment in the 20 – 30 years of the twentieth century

In the were article presented a historical retrospective analysis of the problem of formation and development of the domestic social practice prevention and overcoming of child abandonment in the 20-30 years of the twentieth century, which showed that against the background of profound social upheaval, during this period there have been radical changes in the system social care and education of orphans who switched entirely within the competence of the state. They are characterized by the establishment of the state monopoly in the field of child welfare and the predominance of collective forms of social education of orphans. During this period have been created orphanages new type children's homes, orphanages, children's communes, villages, towns, labor colonies, resulting in the children were locked in a special individual and society are pretty isolated from their peers, who were brought up in families. Unfortunately social policy was aimed at overcoming the effects of child abandonment, rather than its prevention as a social phenomenon.

Key words: social orphanhood, prevention, state monopoly in the field of child welfare, collective forms of education of orphans.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2013 р.

Прийнято до друку 25.10.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.

УДК 373.2.018.1(073)

Ю. В. Клочан

**СПЕЦИФИКА ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ
В ДОХРИСТИАНСКОЙ МОДЕЛИ СЕМЬИ**

Проблема семейного воспитания в контексте исследований социальной педагогики представляет собой значимую, актуальную сферу, поскольку, являясь первичным институтом социализации детей,